

Øystein Stene

Øystein Stene er en forfatter som blander action og filosofi, spenning og poesi, det fantastiske med det velkjente. Fortellingene berører gjerne hele kloden, alt det levende, og undersøker hva det vil si å være menneske i vår tid. Siste utgivelse er *Tankenets rett*, som er tredje roman i trilogien om Alm – en ung kvinne som lever i en verden der de fleste mennesker har mistet tanker, minner og språk, og er transformert til en bærekraftig dyreart.

KONSPIRATORIUM

TEKST Øystein Stene

Vi er omgitt av fortellinger. Noen ganger oppsøker vi dem, som når vi setter oss ned for å lese ei bok, se en film, høre nyheter. Andre ganger kommer de til oss, som under familie-middagen, når vi overhører en samtale på bussen. En del fortellinger tar vi for sanne, andre oppdiktete, atter andre et sted midt imellom.

Enkelte av oss har gjort det å jobbe med fortellinger til et yrke - forfattere for eksempel. Jeg er en sånn. Og da er det et spørsmål jeg alltid vender tilbake til: Hva er egentlig en fortelling, hvordan virker den?

Svaret kan variere med hva jeg ser, hører, leser og skriver. Men én ting er jeg ganske sikker på: En fortelling er et forslag til en årsakssammenheng. Den er et forsøk på å si noe om hvordan fenomener er forbundet.

Et eksempel på sånne eldgamle fortellinger er det som kalles «værtegn»: «Aftenrøde gjør en god natt, men morgenrøde drypper i hatt». Det betyr at hvis himmelen er rød ved solnedgang, blir natta varm og klar. Men om den er rød ved soloppgang, vil det derimot regne senere på dagen.

Slik har hundreår av værobservasjoner blitt overlevert i en liten fortelling. Hvis du skal ut på en lang reise til fots over et øde fjellområde, hjelper det å kunne for-

utsi været. Fortellinger har vært en måte å viderebringe livsnødvendig kunnskap, innsikt og råd på. Ting du trenger å vite for å leve et godt liv.

Fortellinger som kommer og går

Fortellinger som hjelper oss til å forstå verden, finnes altså overalt. I popsanger på spillelisten din, gjennom sladder i vennegjengen, på reklameplakater ved busstoppet.

Noen fortellinger tror omtrent alle på. Helt opp til 1800-tallet mente de aller fleste at naturens kompleksitet var et klart bevis på at Gud har skapt verden på seks dager - og hvilte på den sjuende. Ingenting annet enn en bevisst og allmektig kraft kunne greie å sette sammen noe sånt. I vår tid, derimot, mener nok de aller fleste at naturens kompleksitet er et bevis på flere milliarder år med evolusjon, som litt etter litt har fått arter til å tilpasse seg hverandre og livet på kloden.

De fortellingene vi tror på, ja, som vi kanskje vier hele livet vårt til, vil ikke nødvendigvis vare. De kan bli forkastet om en generasjon eller to. Kanskje totalt glemt om et par hundreår. Noen ganger prøver vi likevel å tviholde på fortellingene vi har, fordi vi er vant til dem, de gjør oss trygge.

Da den polske astronomen Kopernikus observerte planetenes bevegelser og mente å ha regnet ut at sola, og ikke jorda, var i sentrum av solsystemet, protesterte pavens astronomer. De mente at hvis Kopernikus observasjoner stemte, var det muligens fordi stjerne-kikkerten hans var forhekset. Han må ha blitt lurt til å tro at sola er i sentrum av universet, av en ond ånd.

Men da mange nok hadde sett det samme som Kopernikus gjennom sine teleskop, måtte selv pavens astronomer gi seg. Den gamle årsakssammenhengen ble forkastet til fordel for en ny; forheksede kikkerter holdt ikke som forklaring lenger.

Konspirasjonsteori gir mening

Fortellinger om årsakssammenhenger som er veldig oppfinnsomme, og som gjerne handler om at det finnes skjulte krefter med mye makt som står bak det hele, kalles ofte konspirasjonsteorier.

Sånt finner vi gjennom hele historien. Noen av de første fortellinger vi har, er en slags konspirasjonsteorier. Som det store eposet «Illiaden» av Homer fra cirka 800 før Kristus, som tilsynelatende handler om greker-nes krig mot trojanerne.

Men for Homer foregår det en langt mer omfattende kamp enn den vi ser på slagmarken. For på Olympen driver de mektige gudene med sin egen maktkamp. De former allianser, velger side, påvirker menneskene, griper inn i krigen.

Til syvende og sist er de stridende sjanseløse mot den enorme makten gudene besitter. Og disse kreftene har verken greker eller trojaner fullt innsyn i. Krigens utfall avhenger altså først og fremst av gudenes valg, ikke av menneskenes.

Konspirasjonsteorier fyller et helt naturlig menneskelig behov for å skjønne hvorfor ting skjer som de gjør. Vi legger ansvaret på noe, eller noen, som står bak og styrer hendelsene og historien.

Slik får ting mening, for det er en bevissthet bak det hele, det finnes en større plan som er skjult for oss. Utfordringen er bare å få øye på den, forstå den. Konspirasjonsteorier gjør altså det alle fortellinger gjør: De forsøker å lage sammenhenger, gi forståelse av hvorfor ting hender som de gjør.

Konspirasjonsteorier og sannhet

Vi kan i dag med rimelig grad av sikkerhet anta at gudene på Olympen ikke styrer verden, at de ikke eksisterer og trolig aldri har eksistert.

Å bevise dette er derimot ikke enkelt: I gresk mytologi gjorde gudene seg ofte usynlige, de kunne skjule sin eksistens for menneskene. Det kan jo strengt tatt hende at de fremdeles driver med det, gjemmer seg for oss, men kontrollerer oss. Dermed kan vi aldri være helt sikre; kanskje er det Zevs og Hera som styrer verden.

Derfor har vitenskapen kommet til at en fortelling

som er verdt å undersøke, ikke bare må kunne bevises at stemmer, men enda viktigere: Den må kunne tenkes å bevises ikke stemmer. Vi kan påstå at Zevs og Hera finnes så mye vi vil, men det sorterer altså ikke under noe det gir mening i å undersøke metodisk.

Det vil si at en fortelling med årsakssammenhenger som det er mulig å etterprøve, kan vi bruke vitenskape-lig analyse til å fastslå riktigheten av. Som værtegn: Her kan vi sjekke om det er stemmer, vi kan gjøre målinger hver dag over flere år. Slik kan vi finne ut om rød him-mel om kvelden gir oppholds, og rød himmel på morge-nen gir regn. Noe det forresten gjør forbausende ofte.

Men hvem som har skapt verden derimot, eller hvordan den oppsto, er det fremdeles ingen som har tenkt ut en måte å bevise eller motbevise på. Er dermed fortellingene om de greske gudene bare løgn, tull og fanteri? Kun av historisk interesse?

Mange vil si tvert imot: De inneholder sannheter på en annen og mer indirekte måte. Gudene representerer krefter og konflikter som er allmennmenneskelige. Slik gir de mening og kan leses med hell, gi nye innsikter – om den menneskelige psyke for eksempel.

Fortellingene fra det mytologiske universet har inspirert utallige diktere, forskere og vitenskapsfolk til teorier om menneskelig adferd. Derfor har vi en rekke begreper fra den greske gudeverden, som «narsis-sisme», «ødipuskompleks» eller «sisyfosarbeid». Ord som viser direkte til greske guder og mytiske helter.

Diktning som fortellingens laboratorium

Konspirasjonsteorier som det er umulig å bevise eller avvise, er altså en type fortellinger som kan sammen-liknes med tro og diktning. Det vil si at det ikke alltid gir så mye mening å diskutere om de er sanne eller ikke. De må fortolkes på en annen måte.

Det finnes mange sånne teorier. Som for eksempel at myndighetene i USA lenge har vært i kontakt med intelligent liv fra andre planter og sitter på mye tekno-logisk kunnskap som holdes hemmelig.

Ofte dukker sånne moderne konspirasjoner først opp i romaner og noveller. UFOer og vesener fra andre planeter snek seg inn i science fiction på slutten av 1920-tallet. Deretter fikk de mange undersjangre. Først mange tiår senere har de utviklet seg til teorier folk fak-tisk tror på.

En slik teori går ut på at det finnes en utenomjordisk art kalt The Greys, de grå, som egentlig er en form for roboter. The Greys var opprinnelig bygget av en men-neskeliknende art som ødela miljøet på sin egen planet og til slutt døde ut. Men robotene overlevde skaperne sine, de har videreutviklet seg, bygget romskip og rei-ser omkring mellom forskjellige galakser.

The Greys var programmert til å sanke informasjon. Noen av dem har kommet hit til kloden. Her forsøker de å forstå menneskeheten og deres sjeler. De kidnapper

oss gjerne når vi ligger i senga, gjør kjipe eksperimenter på oss mens vi sover.

En av konspirasjonsteoriene rundt The Greys er at amerikanske myndigheter har inngått en hestehandel med disse intergalaktiske robotene: USAs ledere ser gjennom fingrene med at de eksperimenterer på befolkningen. I bytte får myndighetene avansert teknologi som gjør at USA er den ledende militære og økonomiske makt i verden.

På et vis kan konspirasjonen om The Greys fortolkes som en metafor på amerikanske verdier: Hva slags kompromisser må et land inngå for å ligge fremst i utvikling av teknologi og materielle goder? Hva gjør den daglige kampen for å være best med det enkelte menneske?

Slik kan teorien om The Greys leses som en metafor om baksiden av den amerikanske drømmen. Et samfunn som selger kroppene og sjelene til sine innbyggere for å være best. Hvem som helst kan ofres til medisinske eksperimenter hos de kalde og følelseløse grå, i bytte mot kunnskap som gjør oss rike og effektive.

Konstruksjonen av en konspirasjon

En fortelling som kan forstås som en metafor, kalles gjerne en allegori. Jeg har selv skrevet sånne flere ganger. Som med romanen *Zombie Nation*.

Der diktet jeg opp ei øy midt i Atlanterhavet, et sted mellom Island, Canada og Skottland. På denne øya dukker det opp nakne mennesker, plutselig og tilsynelatende fra ingensteds. Og de oppfører seg og føler seg som levende døde. Hjertene deres slår ekstremt sakte, de er kalde og stive, de sliter med å snakke ordentlig. De har litt sanser og følelser, men de er grove og knapt merkbare. Disse menneskene kan ikke drepes; om du kutter av dem en hånd, gror den langsomt ut igjen.

Det jeg ville undersøke med romanen, var døden. Vårt forhold til den. Og hva vi gjør med den. Ikke bare den faktiske reelle døden, men også det som føles dødt i oss selv, det som er dødt mellom oss, det livløse i kulturen.

Jeg fant fort ut at denne øya, Labofnia kalte jeg den, måtte skjules for verden. For vi er jo ikke interessert i å forholde oss til døden i det daglige. Derfor begynte amerikanske og engelske styresmakter å igangsette storstilte aksjoner for å holde øya med de levende døde hemmelig.

Mens jeg jobbet med romanen, snublet jeg over en gammel beretning fra tidlig middelalder. Om en munk kalt Brendan som skulle ut og kristne vikingene. Men da han seilte fra Skottland havnet han på ei øde øy, hvor det løp rundt en naken, forvirret mann. Akkurat slik de første levende døde dukket opp på Labofnia.

Jeg fortsatte å lete og fant masse beskrivelser gjennom århundrene av en mystisk øy sånn cirka i farvan-

net der jeg plasserte Labofnia. Så, til min overraskelse, oppdaget jeg at havstrømmen fra det stedet der Labonfia ligger, passerer den karibiske øya Haiti. Haiti er stedet der voodoo-religionen oppsto, og det er her de første zombie-fortellinger kommer fra, tidlig på 1900-tallet. Det er herfra vi også har ordet «zombie».

Mine levende døde fra Labofnia må altså ha falt i vannet og drevet til Haiti, og der blitt plukket opp og identifisert som zombier! Plutselig falt brikkene på plass. Jeg fant også gode beviser for hvorfor zombier blir skildret som de gjør i populærkulturen fra 1970-tallet: Det er et forsøk på å manipulere oss til å frykte og hate de levende døde fra Labofnia, i tilfellet øya blir kjent. Alt dette havnet til slutt i den endelige romanen.

Konspiratorium

Hadde jeg på mystisk vis gjettet meg fram til en hemmeligholdt øy midt i Atlanterhavet? Finnes virkelig Labofnia med de levende døde der ute? Det kan hende. Men det er nok mer sannsynlig at hvis vi bestemmer oss for en måte å se verden på, vil vi få den bekreftet. Hvis vi tror fullt og fast på en fortelling, finner vi gjerne bevis for den.

Vi lager oss altså årsakssammenhenger og forestillinger om verden som gjør at vi fortolker mennesker og situasjoner på forhåndsprogrammerte måter. Det er helt nødvendig, det gjør at vi slipper å analysere hver bidige situasjon helt fra null hver gang.

Hvis du går alene langs fortauet og det kommer et menneske mot deg, krysser du da gata til den andre siden for å unngå dem? Sannsynligvis ikke. Men hva om det er kveld, og gata er tom for folk og det kommer en enslig kvinne kledd i rødt mot deg? Ikke? Men hva med fire menn, den ene har bar overkropp med blodige kutt på brystet, den andre bærer på et balltre, og de er høyrøstede og virker oppjaget?

Måten vi fortolker situasjoner på, vil alltid ha et snev av fordommer i seg. Vi lager en minikonspirasjon om de fire mennene som en mulig trussel mot vår eksistens. Vi kan ikke vite at de fire er gamle studiekompiser, de er på vei hjem etter en øl, den ene med et balltre som er fødselsgave til sønnen. Men de har akkurat blitt angrepet med kniv av en sterkt psykotisk kvinne kledd i rødt. Hun forsøkte å stikke ned den ene, men ble stoppet da hun kuttet opp skjorta hans. Heldigvis ble kvinnen tatt hånd om av politiet før flere ble skadet, likevel er vennegjengen fremdeles oppskjørtet av hele situasjonen og nå på vei til legevakten for å rense kuttene til den ene.

Hjernen vår er trent til å lete etter farer. Det har den gjort i hundretusenvis av år, i generasjon etter generasjon. Hva lurar i det tykke gresset, hva skjuler seg oppe i treet, nede i vannet, i mørket, bak hjørnet? Hvordan vet du om den andre vil angripe deg eller ikke?

– På sitt verste kan konspirasjonsteorier forstyrre orden og gi oss et farlig syn på verden og oss selv. Det kan føre mennesker sammen på falske premisser og gi næring til hat og vold.

Selv om vi lever trygge liv i sikre omgivelser, stopper vi ikke å prøve å forutsi den neste fare. Og kanskje er det sånn at desto mindre konkret faren er, jo mer abstrakte ideer får vi om den. Da er ikke veien lang til konspiratoriske spekulasjoner.

Når konspirasjoner bommer – og treffer

Å være disponert til å se etter farer betyr at vi konstant forsøker å finne sammenhenger. Vi dikter videre på våre observasjoner. Du trenger ikke å være forfatter for å lage fortellinger som ikke nødvendigvis direkte avspeiler virkeligheten.

Men de sammenhenger vi ser, sier noe om oss, om vår frykt, vår trygghet, vårt selvbilde og verdensbilde. På 1980-tallet, under den kalde krigen, rapporterte mange at de ble bortført av romskip. Ja, enkelte undersøkelser viste at fem prosent av den amerikanske befolkninga hevdet at de var blitt kidnappet av utenomjordiske vesen. Siden har tallet gått ned.

En av de voksende konspirasjonsteoriene i dag er forestillingen om at vi lever i en simulert virkelighet. I et dataprogram altså. Dette er ideer som dukket opp i romaner allerede fra 1980-tallet, i hjemmecomputeren og internettets barndom. Popularisert i filmen *The Matrix* fra 1999. Noen år senere uttalte Elon Musk at det er femti prosent sannsynlighet for at vi lever i en simulert virkelighet. Dokumentaren *A Glitch In the Matrix* fra 2021 viser hvordan stadig flere unge tviler på at virkeligheten er virkelig.

På sitt beste kan konspirasjonsteorier hjelpe oss til å stille spørsmål med ting vi vet. Bidra til nye perspektiver, undersøke andre modeller for å forstå verden. Og en gang iblant stemmer de til og med.

En hyppig konspirasjonsteori på 1960-tallet var at det amerikanske militæret ga uvitende soldater LSD og andre psykedelia for å se hvordan bevisstheten endret seg, og hvordan dette kunne brukes. Noe som lenge ble blankt avvist og omtalt som tull. I 2005 ble det imidlertid publisert en forskningsrapport med navnet «LSD experiments by the United States Army», som i detalj

dokumenterte eksperimentene. Det viste seg at det amerikanske militæret hadde testet ut LSD på soldater over en tiårsperiode.

På sitt verste kan konspirasjonsteorier forstyrre orden og gi oss et farlig syn på verden og oss selv. Det kan føre mennesker sammen på falske premisser og gi næring til hat og vold. Som når president Trump og hans støttespillere greide å overbevise mange om at de tapte valget på grunn av juks. Noe som ledet til stormingen av kongressen i USA, der fem døde og mange ble skadd.

Hverdagens konspirasjoner

Det kan være vanskelig å vite om dagsaktuelle konspirasjonsteorier forteller noe som er sant om årsakssammenhenger. Først mye senere kommer gjerne kunnskapen som gjør at vi kan slå fast om de har hatt noe for seg. Og da er det gjerne for sent å handle, gripe inn.

Og hvis vi begynner å tenke og handle som om konspirasjonsteorier er sanne, forandrer vi verden på premisser der vi ikke kjenner faktagrunnlaget. Vi handler med utgangspunkt i fortellinger som er fantasifulle og spekulative, men sjelden spesielt etterrettelige.

Samtidig forteller konspirasjonsteorier oss alltid noe som er helt sant, nemlig om den verden som har skapt dem, og de som tror på dem. De sier noe om hva slags trossystem vi bekjenner oss til, hvilke fortellinger vi gjenforteller.

Som alle andre fortellinger kan også konspirasjonsteorier fortolkes. De kan gi mening på andre måter enn det de er ment å forklare, uansett hvor usanne de er. Å avvise konspirasjonsteorier som ubrukelig søppel er fantasiløst og ignorant. Slike teorier er tvert imot en fantastisk inngang til kunnskap om samfunnet og menneskene bak dem.

Hver av oss går og brygger på større eller mindre konspirasjonsteorier. Vi ser sammenhenger der det ikke er noen, eller vi avviser sammenhenger der det er. Vis meg din konspirasjonsteori, og jeg skal fortelle deg hvem du er.